

13. Samenstellingen en uitdrukkingen

Opdracht 13.1

Vraag: Het woord *draagbaar* kan worden opgevat als een afleiding en als een samenstelling. Leg uit waarom dat kan.

Relevante paragraaf: 13.2

Antwoord: Dit heeft te maken met de dubbele betekenis die het woord *draagbaar* kan hebben. In de betekenis van ‘mee te nemen’ is het een adjectivum dat van de verbale stam *draag* is afgeleid. In de betekenis van een ‘baar die gedragen kan worden’ is het een samenstelling die is opgebouwd uit het verbale element *draag* en het nomen *baar*.

Opdracht 13.2

De woorden *groenteboer* en *melkboer* zijn oorspronkelijk samenstellingen. Zou je dit ook van de volgende woorden kunnen zeggen of sta je daar een andere analyse voor: *patatboer*, *keukenboer*, *tapijtboer*?

Relevante paragraaf: 13.2

Antwoord: *Boer* in *groenteboer* en *melkboer* heeft oorspronkelijk de betekenis van ‘iemand die van het land komt en groente verbouwt of koeien houdt’. Hij verkoopt groenten of melk. In de loop der tijd is deze betekenis verschoven naar iemand die in een bepaald soort artikelen handelt. De vorm *boer* zonder de oorspronkelijke betekenis, is op creatieve wijze toegepast om nieuwe soorten handelaren aan te duiden, zoals *patatboer*, *keukenboer* of *tapijtboer*. In deze gevallen gaat het dan niet meer om samenstellingen, maar om afleidingen.

Opdracht 13.3

In het Babungo komen we de volgende vormen tegen:

mbii-nii wée-nò
zijkant-huis kind-steen
‘huismuur’ ‘kleine steen’

Wat valt je op als je naar de plaats van het hoofd in deze samenstellingen kijkt?

Relevante paragraaf: 13.2 en 13.3

Antwoord: In *mbii-nii* staat het hoofd links, terwijl in *wée-nò* het hoofd rechts staat. Het Babungo kent dus beide patronen bij samenstellingen: Hoofd-Modificeerder en Modificeerder-Hoofd.

Opdracht 13.4

Vraag: De volgorde van samenstellingen in het Turks is Modificeerder-Hoofd en in het Marokkaans-Arabisch Hoofd-Modificeerder. Hoe zou je nu de volgende samenstellingen kunnen verklaren van respectievelijk Turken en Marokkanen die het Nederlands als tweede taal leren?

<i>Nederlands</i>	<i>Turken</i>	<i>Marokkanen</i>
boekenkast	boekkast	kastboeken
theezakje	kleinthee	zak(jes)thee
verbandtrommel	mensenhulptas	doosmedicijn

Relevante paragraaf: 13.2 en 13.3

Antwoord: De samenstellingen van zowel de Turken als de Marokkanen kunnen vanuit de structuur van hun moedertaal worden verklaard: in de door Turken gebruikte vormen wordt het hoofd (*kast, thee, (hulp)tas*) steeds voorafgegaan door een modificeerder (*boek, klein, mensen*); in de vormen van de Marokkanen wordt het hoofd (*kast, zak(jes), doos*) gevolgd door een modificeerder (*boeken, thee, medicijn*).

Opdracht 13.5

Wat vind je van het Nederlandse woord *blauwhelm* (in de betekenis van ‘VN-soldaat’)? Hebben we hier met een endocentrische of een exocentrische samenstelling te maken?

Relevante paragraaf: 13.3

Antwoord: Endocentrisch wil zeggen dat het hoofd de eigenschappen van het woord als geheel bepaalt. Van het woord *blauwhelm* zouden we dan verwachten dat het een soort ‘helm’ is, namelijk een van het soort dat ‘blauw’ is. Met het woord wordt echter iets anders aangeduid, namelijk ‘de vredesofficieren’ (die een blauwe helm dragen). Het gaat hier dus niet om een soort helm en daarom is het woord *blauwhelm* een voorbeeld van een exocentrische samenstelling.

Opdracht 13.6

Geef zes verschillende idiomen die elk een van de onderstaande eigenschappen hebben. Het idioom:

- (a) is transparant;
- (b) bevat een woord dat niet zelfstandig voorkomt;
- (c) kan in verschillende tijden gebruikt worden;
- (d) is op een metafoor gebaseerd;
- (e) is niet transparant;
- (f) kan nader gespecificeerd worden.

Relevante paragraaf: 13.6 en 13.7

Antwoord: Op deze vraag zijn talloze antwoorden mogelijk. We volstaan met het noemen van enkele voorbeelden:

- (a) Gauw op zijn tenen getrapt zijn.
Iemand de vrije teugel laten.
- (b) *Berde in iets te berde brengen* = iets ter tafel brengen.
(Vergelijk Middelnederlands *bert*, Duits *Brett*, Engels *board* = bord, plank, tafel.)
- (c) Met de kippen op stok gaan.
- (d) Dit is een gepasseerd station.
- (e) Ergens de brui aan geven.
(*Bruï* komt van *bruien* dat stoten betekent.)
- (f) Het aapje heeft een staartje (Het aapje heeft een hele lange staart.)